

INHOUD

Vooraf 9

I. KEET PELLE 13

IJmuiden 1884-1924

EEN – De kroeg van Pelle 15

TWEE – Een dominee uit Beverwijk viel van zijn geloof 61

DRIE – Gij zijt vrouwen als Kenau Hasselaar! 108

VIER – Revolutie in IJmuiden! 162

II. DE ZWARTE VAN KEET 213

Beverwijk 1925-1954

EEN – Alkmaarseweg 264 215

TWEE – Keurig netjes en beschaafd 252

DRIE – Een man met een eigen boekenkast 302

VIER – Help me, Heilige Maagd Maria,
verlos me van de oorlog... 352

III. HET THEATER VAN PELLE 395

Arnhem 1958-1968

EEN – Een moderne vader 397

TWEE – De jongensgek 436

DRIE – Op jou zit niemand te wachten! 485

VIER – Het theater van Pelle 526

Verantwoording 573

Vooraf

Het was in de herfst van 1995 dat mijn vader me belde met het dringende verzoek een paar dagen naar Arnhem te komen. Mijn moeder liep weer hardop in zichzelf te praten en sliep nauwelijks nog. In het holst van de nacht stond ze met haar winterjas aan en een muts op tussen de gordijnen te gluren. Ze wist het zeker: elk moment konden er mannen in lange leren jassen de straat in komen en dan moest ze wegwezen. Iets raadselachtigs had haar oorlogstrauma gewekt. Of ik niet eens met haar wilde praten.

Waarom ik een taperecorder heb meegenomen, weet ik niet meer. Wel dat ik doelbewust een fles port op tafel zette in de hoop dat een vertrouwelijke moeder-dochtersfeer haar zou aanmoedigen me een beetje in vertrouwen te nemen. Op de stortvloed aan herinneringen, beelden, nachtmerries en geestverschijningen die een paar glaasjes losmaakten, was ik evenwel geheel niet voorbereid. Mijn keurige, in burgerlijkheid geharnaste moeder had klaarblijkelijk haar geheugen zo lang geketend dat het vrijlaten van de teugels het effect van een vulkaanuitbarsting had. Het kon haar niets meer schelen. Ik mocht alles weten.

Weekend na weekend ging ik, met een groeiende stapel cassettebandjes, terug naar mijn ouderlijk huis en nam haar bij de hand terug de tijd in, naar haar kinderjaren. Gedetailleerd beschreef ze de wrange armoede van de crisisjaren, de vernederingen door katholieke nonnen op school en haar groeiende angst voor socialisten, waarbij af en toe de naam van haar rebelse moeder Keet Pelle viel – alles in de gespierde taal van haar jeugd: vaak grof en met een giftige ondertoon. En natuurlijk ging het over mijn vader en hoe

de oorlog aan zoveel een einde had gemaakt, misschien zelfs aan hun prille liefde. Uiteindelijk liep ze vast in futiliteiten: in jaartallen en een evacuatieadres dat ze zich niet herinneren kon. Kwaad omdat ze juist nu door haar zo geprezen geheugen in de steek werd gelaten, begon ze te huilen: ‘Ik weet het niet meer, ik wil het niet meer weten. Wat doet het er eigenlijk toe?’

En voor ik haar gerust kon stellen, had ze zich alweer verschanst in de schijnwereld die ze voor de buitenwacht had gecreëerd. Meer mocht ik niet zien. Toch had ze, door even haar masker op te lichten, een verlangen in me gewekt. Leefde in mij misschien het verleden voort? Was ik soms een optelsom van de generaties voor mij? Zo ja, dan moest ik verder terug de tijd in, alleen daar waren antwoorden te vinden. Helaas wist ik weinig over mijn grootmoeder Keet Pelle. Het meeste van wat ze me zelf had verteld, was met de jaren verbleekt en zelfs verloren geraakt. Hoe kon ik haar terugvinden? Hoe kon ik ook haar stem weer laten klinken?

Wilde ik kunnen doordringen in de wereld van haar jeugd, eind negentiende eeuw, dan had ik een breder perspectief nodig: ik zou haar moeten kunnen plaatsen tegen het decor van haar tijd. Maar zelfs daarvoor beschikte ik over te weinig informatie. De meeste nieuwsbronnen uit dat tijdsgewricht, kranten en tijdschriften, waren afgestemd op hun lezers, de welgestelde klasse, en leverden veelal een vertekend beeld op van het verpauperde deel van de bevolking – of beter gezegd: geen enkel beeld. Zodoende leidde het verleden van de kanaalgravers en het vissersvolk in IJmuiden, waartoe mijn oma behoorde, een schimmig bestaan ergens buiten de standaardgeschiedschrijving. Zelf hadden ze, veelal analfabeet, geen geschreven woord nagelaten. Tenminste, dat dacht ik.

Maar al speurend over het internet, met gebruik van willekeurige zoektermen, wist het algoritme van Google toch het een en ander te combineren en zo verscheen er ineens een originele pagina uit de krant *Recht voor Allen* op mijn scherm. Die bevatte de aankondiging van een openbare vergadering van de Sociaal-Democratische Bond op zondag 21 december 1884. Om twaalf uur zou de grote voorman Ferdinand Domela Nieuwenhuis spreken over het onderwerp: Wat willen de socialisten? Het entree was vijf

cent en de discussie na afloop vrij. De vergadering zou plaatsvinden in een lokaal op De Heide, nabij IJmuiden. Dat was het buurtschap van de uitgestoten: de grondwerkers, knechten, werkvrouwen, prostituees en werklozen met wie Keet Pelle zich, volgens mijn moeder, het meest verbonden voelde. Niet veel later stuitte ik op een uitvoerig verslag van de door vele honderden bezochte bijeenkomst geschreven door mejuffrouw Adriana Schweitzer, strijkster en voorzitter van de Sociaal-Democratische Bond afdeling Beverwijk, waaronder De Heide viel.

Deze vondsten leidden tot een jarenlange digitale zoektocht diep het verleden in. Dankzij de voor mij onbegrijpelijke magie tussen computers, servers, kabels, satellieten en software vond ik vele uitgebreide verslagen van demonstraties en protestbijeenkomsten eind negentiende eeuw in en rond IJmuiden waaruit zich een levendig beeld liet reconstrueren. Zo werd mijn oma langzaam mijn geesteskind en kon ik haar idealisme en strijdbaarheid plaatsen tegen de achtergrond van een vrijwel vergeten geschiedenis van oproer en verzet, waarin ik ook mijn eigen idealen en strijdbaarheid kon herkennen.

Maar laat ik niet langer vooruitlopen op het verhaal en nu eerst Keet Pelle zelf aan het woord laten...

I

KEET PELLE

Ijmuiden
1884-1924

EEN

De kroeg van Pelle

1884-1886

‘Kijk, het zit zo...’ begon de kruidenier uit de Kanaalstraat. ‘Helemaal onderaan bungelen de ordinaire vijfstuiverhoeren. Dat mag duidelijk zijn. Daarboven zit de huisvrouw, zo eentje waarmee je zelf getrouwd bent. Dan krijg je de burgerjuffers en daar weer boven, zij het op mijlenverre afstand, vind je de noblesse: baronessen, jonkvrouwen, douairières en wat heb je...’ Het hele café luisterde ademloos. De kruidenier handelde in koloniale specerijen en stond bekend als een man van de wereld. ‘Nu naderen we de absolute top...’ – zijn handen beschreven een piramide –, ‘daar troont het blauwe bloed: koninginnen en prinsessen. Maar zelfs die moeten iemand boven zich dulden: een door God begenadigde met nauwelijks voorstelbare rijkdommen; een onaantastbare die gekleed gaat in brokaat en het fijnste scharlaken, aan wie alles glanst en schittert, zo eentje met zelfs puur goud op haar snee...’ Even viel er een stilte. Toen barstte zijn publiek uit in geloei en gelach. Ha! Nou ja zeg! Goud op haar snee. Wat een geinponem. Geef die vent nog een borrel.

Maar ik kon het me best voorstellen: aan zo’n hooggeplaatste dame was natuurlijk niets normaal. Die had geen gewone snee zoals wij. De hare kon best weleens met goud bedekt zijn. Waarom niet? Dat waren toch eigenlijk godinnen. Ach ja, in die tijd kon je me nog van alles wijsmaken.

Reden voor alle opwinding was het nieuws dat een keizerin onze badplaats kwam bezoeken. Dat werd als een geweldige eer beschouwd. Dagenlang werd er over niets anders gesproken. De schoonheid van dit koninklijke wezen zou bovenaards zijn: haar

huid zo blank, haar ogen zo blauw en haar krullen zo weelderig dat ze tot aan haar enkels reikten. Ze werd geroemd als de grootste schoonheid van Europa. Geen vrouwelijk wezen kon in haar schaduw staan, zeker niet een huisvrouw uit IJmuiden en al helemaal geen meisje van twaalf uit het café aan de Oranjestraat.

Eerst wisten we van niets. Het moest geheim blijven. Het hoge gezelschap zou incognito reizen. Maar een journalist van het *Haarlem's Dagblad* verklapte alles per ongeluk op de voorpagina van de krant. Met als gevolg dat op 11 mei om tien over elf in de ochtend Hare Majesteit keizerin Elisabeth uit Oostenrijk bij het treinstation door een heuse menigte werd opgewacht.

Ik had mijn ellebogen flink moeten gebruiken, maar nu stond ik dan ook helemaal vooraan. De voltallige gendarmerie uit de omgeving was opgetrommeld om ons op afstand te houden, wat onnodig was want niemand durfde het perron zelfs maar te naderen uit ontzag voor de hoogwaardigheidsbekleders. De veldwachters en marechaussee hielden dan ook het strenge oog gericht op de kanaalgravers van De Heide, helemaal achterin. Die drongen nogal ongegeneerd op, terwijl ze juist zo veel mogelijk aan het zicht onttrokken moesten worden. Hun armoedige voorkomen rijmde niet met onze chique badplaats. Ze stonken en hadden van alles onder de leden. Stel je voor dat hun luizen en vlooiën zouden overspringen op het keizerlijke gezelschap!

Volgens fotograaf Olierook, die naast me stond, vormden ze een gevaar en een blamage tegelijkertijd. Hij had nogal de pest in. Het was hem verboden foto's te maken, vanwege dat incognito. Maar hij was toch gekomen, uit eerbied voor de keizerin. Ongeduldig tuurde hij op het zakhorloge in zijn hand. De trein was al een halfuur te laat. Er moest oponthoud zijn in het dorp Velsen, waar het gezelschap per rijtuig zou aankomen. Van daaruit duurde de treinreis slechts zeven minuten. Boven Wijk aan Zee dreef een inktzwarte lucht snel naderbij. Stel je voor dat het zou gaan regenen? Dan veranderde IJmuiden in een modderpoel en de keizerin had natuurlijk prachtige schoentjes aan van het fijnste leer.

Om 11.40 uur was het eindelijk zover. Puffend als een amechtige longpatiënt kwam de locomotief tot stilstand en de stationschef

opende met schwing de portieren van de salonwagens. We strekten onze hals. Het perron vulde zich met wolken roesjes, kant, tule, linten en struisvogelveren. Tussen de enorme queues de Paris was hier en daar zelfs een statig heerschap te ontdekken. Er werden parasols tevoorschijn gehaald en bontgevoerde capes omgeslagen. Onder de toeschouwers ontstond verwarring: wie was de keizerin? Ze kwamen allemaal in aanmerking. Alle ogen volgden de stationschef. Vastberaden liep hij naar de voorste salonwagon, opende het portier en hielp met uitgestoken hand een kleine gestalte uitstappen. Dat moest de keizerin zijn. Ze tilde haar rokken een beetje op. Ik had geluk en kon een glimp opvangen van haar elegante laarsjes. Ze droeg een hoed met een voile. Erachter schemerde een bleek gezichtje, als van een engel. Ze voegde zich bij het gezelschap hofdames en hoogwaardigheidsbekleders, zo'n vijftien of misschien wel twintig in getal, en gezamenlijk schommelden ze onze kant uit. Naast me kromp fotograaf Olierook ineen en kreunde: 'Sisi... Mijn keizerin! Mijn schoonheid!' Zijn snorharen glommen vochtig boven zijn prevelende lippen.

Ik vroeg me af of het gezelschap in ons deftigste etablissement, hotel Willem Barendz, zou gaan theedrinken of anders bij de juwelier of de bonthandel in de Kanaalstraat iets zou gaan aanschaffen. Iets onbetaalbaar duurs. Iets wat alleen een keizerin zich kon veroorloven. Het gezelschap bevond zich nu vlak voor ons. Naast me hoorde ik Olierook hijgen en zuchten. De keizerin tilde haar voile op en tuurde een moment zorgelijk naar de lucht. Nu kon ik haar gezicht goed zien. Ik had een meisje, een jongedame verwacht, maar dit was een vrouw van tegen de vijftig met een vroegoud, ingevallen gezicht vol rimpels en een grauwe huid. Eén moment zweefde haar blik in mijn richting. Ze keek dwars door me heen, nee, nee, haar ogen bleven even, een seconde, op mij rusten – dat was toch onvoorstelbaar: een keizerin keek naar mij, naar Keet Pelle, geboren in Zesgehuchten. Goddank had ik mijn goeie schort voor en zat mijn haar zonder pieken onder mijn muts.

De stoet zette zich in beweging. Vreemd, je zou verwachten dat een keizerin zou schrijden, maar ze liep nogal moeizaam, alsof ze pijnlijke voeten had. Misschien waren die dure laarsjes te krap. Had

de koninklijke schoenmaker zich vergist in de maat? Zou hij straks op zijn lazer krijgen? Zou ze hem laten onthoofden? Dat was ze wel verplicht. Als je zoiets liet passeren was het einde zoek. Dan deden je onderdanen maar wat.

De keizerin ging trouwens niet naar het hotel of de winkelstraat maar rechtstreeks door naar de aanlegsteiger naast de sluis. Daar lag een met vlaggen versierde radersleepboot klaar voor een tochtje op zee.

‘Een wereldberoemde arts in Amsterdam heeft Hare Majesteit een zeekuur voorgeschreven,’ wist fotograaf Olierook. ‘Daarom komt ze naar IJmuiden, want zeg nou zelf: waar is de lucht frisser en gezonder dan juist hier? Binnenkort zal onze badplaats als kuuroord wereldfaam kennen. We zullen de toeloop niet aankunnen.’ Dat zou hem natuurlijk in zijn winkel aan de Kanaalstraat veel klandizie opleveren van steenrijke toeristen uit heel Europa en zelfs uit China en Siberië die in navolging van de keizerin voor hun gezondheid bij ons kwamen kuren.

‘En ze zullen allemaal bij u op de foto willen,’ zei ik.

‘Ja meisje, dat denk ik ook,’ antwoordde Olierook.

Ook al scheepste het gezelschap zich reeds in, toch bleven de agenten de omgeving scherp in de gaten houden. Zelfs de nieuwe politiecommissaris Jan Kraak stond met de hand over het gevest van zijn sabel speurend rond te kijken. ‘Misschien zijn ze bang dat iemand zich aan de voeten van de keizerin wil werpen,’ zei ik.

Olierook lachte even. ‘Welnee, overal in Europa worden aanslagen gepleegd op monarchen en prinses. Gelukkig hoeven we daar in IJmuiden geen angst voor te hebben. Hier zijn geen anarchisten.’

Dat was ik niet met hem eens, maar ik zei niets. Het deed me wel denken aan thuis. Ik moest me haasten.

‘Laat me dan maar van jou een portretje maken,’ stelde Olierook voor.

‘Nee, dank u wel,’ zei ik snel. ‘Moet ik zeker weer mijn jurk uittrekken, hè.’

Ik kreeg haast. Pa zat op me te wachten. Het was al na het middaguur, er zat vast al veel volk binnen. Een stille zondagochtend en

zacht voorjaarsweer lokten altijd bosjes dagjesmensen naar de kust. Ineens schoot me te binnen dat ik in alle commotie was vergeten de gelagkamer te vegen. Hoe kon ik zo stom zijn? De dag begon en eindigde altijd met vegen en dan nog talloze keren tussendoor. Als ik terugdenk aan die beginjaren zie ik mezelf steeds dapper met mijn bezem een hopeloos gevecht leveren met mijn gezworen vijand: het duinzand zo fijn als damespoeder. Of de wind nu uit het zuidoosten of het noordwesten blies, altijd wist het door de kleinste kieren binnen te dringen, zelfs achter onzichtbare spleetjes vormden zich bergjes. Zolang de weg voor ons café niet was bestraat, zouden er zandhoosjes spelletjes met me blijven spelen door binnen te dwarrelen vlak voor ik de deur kon sluiten.

Het geknars van zand tussen mijn tanden vormt zelfs mijn eerste herinnering toen we, een jaar ervoor, op een winderige namiddag met al onze bezittingen op de kar IJmuiden binnenreden. We hadden een lange reis achter de rug na ons overhaaste vertrek uit de Peel, aan het andere eind van de wereld. Dagenlang waren we langs steden en gehuchten getrokken, over rivieren en door bossen en velden, zonder dat we wisten waar we op afgingen. Een nieuw leven, had pa gezegd, maar daar kon ik me niets bij voorstellen. Nog nooit was ik ver van huis geweest. Eén keer had hij me meegenomen naar de markt in Aalst, maar voor het donker waren we weer thuis. Geen beter bed dan het eigen bed, zei pa. Deze keer zouden we niet terugkeren naar huis. 'Nooit meer?' vroeg ik. 'Nee, nooit meer,' antwoordde pa.

In IJmuiden had hij een café annex logement kunnen huren. Het lag in de verwachting dat het gehucht, dankzij de unieke ligging aan de monding van het Noordzeekanaal, zou uitgroeien tot een chique badplaats van internationale allure: het Scheveningen van Amsterdam. Er werden niet alleen badgasten uit eigen land verwacht, maar bovenal buitenlandse toeristen: voorname, welgestelde lieden die zich een luxereis per Mail- en Suezboot konden permitteren. In afwachting van hun komst waren er al hotels, restaurants en prachtige winkels gebouwd en er stond nog het nodige in de steigers. Zo zou binnenkort op het hoge duin een indrukwekkend badhotel verrijzen met minstens honderdvijftig kamers. Het